

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2024

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-24-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 13

VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

Mindaugas Šapoka

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) ... 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* ... 35

Bernadetta Manyś

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius ... 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

Santrauka ... 55

Andrej Macuk

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III ... 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* ... 86

Domininkas Burba

Pacų giminės teisiniai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: bylų turinys, tendencijos ir eiga ... 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* ... 106

Mariusz Machynia

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy ... 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* ... 125

Robertas Jurgaitis

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija ... 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

Summary ... 142

MIESTAS IR MIESTIEČIAI

Mindaugas Klovas

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century ... 146

Vilniaus miesto skolos XVIII a. antrojoje pusėje. *Santrauka* ... 168

Violeta Pansevič

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. ... 170

Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* ... 184

Rūta Miškinytė

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. ... 186

Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* ... 211

VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

Janina Kamińska

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy

XVIII wieku ... 214

Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antrojoje pusėje. *Santrauka* ... 227

Ewa Kula

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej ... 228

Vilniaus eksjėzuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* ... 244

Ina Kažuro

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius

University ... 245

Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* ... 264

VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

Rūta Janonienė

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis ... 266

Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.

Summary ... 280

Paulina Paul

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej
ks. Stanisława Bonifacy Jundziłła ... 281

Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifacy
Jundzilo veikloje. *Santrauka* ... 298

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 300

Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karlienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307

Paweł Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / Robertas Jurgaitis ... 315

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7

Ankstyvųjų naujųjų laikų Lietuvos istoriografija negali pasigirti tyrimais, skirtais ne tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, bet ir visos Abiejų Tautų Respublikos, o dar rečiau – regiono istorijai. Karinių konfliktų istorijos tyrimų kryptis lietuvių istoriografijoje vis dar besivystanti, o karo istorija neretai suprantama kaip istorijos mokslo sritis, kurioje tiesiog chronologiškai aprašomi mūšiai ar kariuomenių judėjimo kryptys¹. Mokslinių tyrimų, kuriuose būtų sistemingai aptartos ne tik karo priežastys, jo eiga, bet ir poveikis visuomenei, kultūrai ir ekonomikai, apskritai stokojama². Šiuolaikinės lietuvių istoriografijos kontekste 300-osioms Didžiojo Šiaurės karo (1700–1721) metinėms paminėti skirta Lietuvos istorijos instituto mokslininko Mindaugo Šapokos knyga – tai pirmasis bandymas lietuvių kalba pateikti apibendrintą šio svarbaus karo sintezę, į karinio konflikto istoriją įvelgiant kur kas giliau – per regiono socialinių, kultūrinių ir politinių reiškinių prizmę.

Didysis Šiaurės karas buvo sudėtingas, karinių įvykių bei diplomatinio intrigų kupinas konfliktas, trukęs dvidešimt vienus metus. Karas pakeitė Šiaurės Rytų Europos žemėlapi ir galių svertus: Švedijos kontroliuojama Baltijos imperija buvo sunaikinta, o jos vietą pakeitė Rusija ir sustiprėjusi Brandenburgo-Prūsijos valstybė. Karas išryškino XVII a. viduryje prasidėjusį Abiejų Tautų Respublikos nuopuolį, kuris, M. Šapokos nuomone, XVIII a. pabaigoje baigėsi šios valstybės padalijimais (p. 9). Pristatydamas monografiją skaitytojams, jos autorius konstatuoja, kad „Šiaurės Rytų Europos regiono realybė, kurioje mes gyvename naujausiais laikais, nuo 1721 m. mažai pasikeitė“ (p. 11). XVIII a. pradžios įvykių padarinius (ar jų tęstinumą) monografijos autorius išvelgia XXI a. pradžios Europoje, pabrėždamas „pasaulio galybės Rusijos“ ir Brandenburgo-Prūsijos įpėdinės Vokietijos dominavimą regione bei nepriklausomų Abiejų Tautų Respublikos paveldėtojų – Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos valstybių, taip pat Skandinavijos šalių – Švedijos imperijos paveldėtojų, Švedijos ir Suomijos, bei Danijos ir Norvegijos išsidėstymą tarp jų (p. 11 ir kt.).

- 1 Apie XVIII a. karo istorijos tyrimus plačiau žr. Valdas Rakutis, XVIII a. Lietuvos karo istorijos tyrimų apžvalga, in: *Karo archyvas*, 2003, t. 18, p. 307–322.
- 2 Istoriografijos įdirbį šioje srityje, išryškindamas Broniaus Dundulio, Valdo Rakučio, Gintauto Sliesoriūno, paties Mindaugo Šapokos darbus, išsamiai apžvelgė Vidmantas Airini recenziniame straipsnyje, todėl šie darbai šiame tekste nedetalizuojami, žr. Vidmantas Airini, Recenzija: Šapoka, Mindaugas. *Didysis Šiaurės karas, 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. (recenzija), in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2022, t. XLIII, p. 207–214.

Jei istoriografijos įdirbis, skirtas XVIII a. vidurio ir antrosios šio šimtmečio pusės istorijai, paneigia tiesmukišką Abiejų Tautų Respublikos „pabaigos“ („galo“, „žlugimo“, „sunaikinimo“ etc.) siejimą su Didžiojo Šiaurės karo rezultatais³, o sparčiai kintanti šių dienų geopolitinė situacija mus skatina permąstyti politologines autoriaus įžvalgas, tai monografijoje pateikiami atsakymai į išsikeltus klausimus, kaip karas ir jo eiga paveikė kare dalyvavusias valstybes, jų visuomenių raidą ir kodėl Abiejų Tautų Respublikai nepavyko šiame kare, atveria naujus geopolitinius ir politinius analizuojamo karo kontekstus. Šie kontekstai aptariami dvilikoje monografijos dalių, suskirstytų teminiu-chronologiniu principu.

Pirmajame skyriuje „Karas amžių sandūroje“ aptariamas karo ir visuomenės santykis. Autorius apžvelgia XVI–XVII a. įvykusius karybos pokyčius: senojo pavyzdžio Europos kariuomenių, kurių branduolį sudarė karo prievolę atliekantys kilmingi žemvaldžiai, kismą profesionaliąja kariuomene, sudaryta (didžiąja dalimi) iš nekilingos visuomenės atstovų. Knygoje nepamiršti ir „šalutiniai“ karo padariniai – badas ir epidemijos, neretai nužudydavusios daugiau karių, tuo labiau civilių, nei karo veiksmai. Įvesdamas skaitytoją į socialinį karo poveikio diskursą, autorius parodo, kad 1710–1711 m. maro epidemija didesniu ar mažesniu mastu palietė visą Baltijos jūros regioną. Vien Krokuvoje maras nusinėšė daugiau nei 7 tūkstančius gyvybių (maždaug 36 proc. visų miesto gyventojų), o Vilniaus mieste kartu su priemiesčiais mirė 33 tūkst. žmonių (p. 27). Iškalbingos yra autoriaus pateikiamos šaltinių, kurių didžioji dalis į istoriografiją įvedami pirmą kartą, citatos, padedančios skaitytojui susidaryti karo meto Europos šalių vaizdą. Aprašydamas marą M. Šapoka pasitelkia britų diplomato Charles'o Whitworth'o, 1710 m. balandį keliavusio per Lietuvą, liudijimus. Socialinius karo padarinius vaizdžiai apibūdina pusiaukeleje tarp Oršos ir Minsko esančiame Bobre Ch. Whitworth'o patirti įspūdžiai: „Aš negaliu net įsivaizduoti ir negaliu perteikti to nepritekliaus, kurį kiekvieną dieną matau ir apie kurį girdžiu. Siaučia didelis badas, o kariuomenių, kurios kelis kartus pražygiavo, savivaliavimas buvo toks didelis, kad ištisi kaimai yra tušti [...]. Vargšai žmonės kovoja dėl kiekvieno duonos trupinio ar išmetamų mėsos atliekų. Aš ką tik liečiau šioms išbadėjusiems sutvėrimams išdalinti dvidešimt kepalų duonos ir buvau nustebęs, kaip godžiai jie šoko ant mano tarnų“ (p. 27).

Maro tema autoriui suteikia pretekstą paliesti ir kitą, socialinei istorijai svarbią, temą – užkrečiamųjų ligų prevencijos ir sanitarijos lygio užtikrinimo mieste problemą. Šis aspektas glaustai pristatomas kalbant apie epidemijos prevencijos priemones: „Kadangi tikrieji ligų sukėlėjai tais laikais nebuvo žinomi, vienintelis

3 Naujausi darbai, atskleidžiantys Abiejų Tautų Respublikos vidaus gyvenimo pokyčius ir valstybės reformas XVIII amžiuje, paneigiantys „nuoseklaus žlugimo“ naratyvą: Richard Butterwick, *The Polish-Lithuanian Commonwealth, 1733–1795. Light and Flame*, New Haven and London: Yale University Press, 2020; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Eduardas Brusokas, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais: kolektyvinė monografija*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.

būdas kovoti su epidemijomis buvo sergančiųjų ir sveikų žmonių atskyrimas. Miestų gynybinės sienos vaidino svarbų vaidmenį ne tik gynyboje nuo priešų, bet ir nuo ligų. Visgi tai leido tik atitolinti epidemijos protrūkį, bet ne nuo jo apsaugoti“ (p. 27), nes „infekciją platino tiek graužikai (buboninis maras), tiek žmonės oro lašeliniu būdu (pneumoninis maras), o išibėgėjus epidemijai egzistavo tiesioginis ryšys tarp namų ūkio žmonių skaičiaus ir mirtingumo“ (p. 28). Šis trumpas ekskursas skaitytojui padeda suvokti, kodėl nuo maro epidemijos nepavyko apsaugoti Vilniaus, nors „1710 m. gegužės mėnesį Vilniuje, bijant maro epidemijos protrūkio, buvo nuspręsta visus sergančiuosius išgabenti už miesto sienos, už Mūrinio tilto (vėliau imto vadinti Žaliuoju), bet tai nepadėjo. Liepos mėnesį mieste jau siautėjo maro epidemija“ (p. 28).

Karo fenomeno socialinę analizę pratęsia belaisvių tema. Pasitelkdamas kelis charakteringus kilmingo asmens patekimo į nelaisvę atvejus (į švedų nelaisvę patekusio rusų kunigaikščio Ivano Trubeckojaus, į rusų nelaisvę patekusių švedų kareivio Christiano Otto ir Švedijos karaliaus dvaro maršalo Carlo Piperio, Rusijos kariuomenės suimto Lietuvos didžiojo etmono kunigaikščio Mykolo Višnioveckio), autorius atskleidžia socialinio statuso reikšmę elgesio su belaisviu modeliui luominėje Ankstyvųjų naujųjų laikų visuomenėje (p. 29–30).

Antrajame knygos skyriuje „Nuo Maskvos iki Kopenhagos“ skaitytojams pristatoma Rusijos, Švedijos, Abiejų Tautų Respublikos, Saksonijos, Danijos-Norvegijos valstybinė sąranga, valdymo modeliai ir gynybos sistemos. Vis dėlto karinis šalių pajėgumas apžvelgiamas pasitelkiant skirtingos rūšies duomenis ir jų lyginimo vienetus. Rusijos karinis potencialas įvertinamas pagal bendrą karių skaičių ir kavalerijos dalies joje procentinę išraišką (p. 35) bei 1701–1703 m. pagaminamų muškietų ir durtuvų skaičių (p. 36). Švedijos – nurodant bendrą karių skaičių ir laivyno dydį (p. 40). Abiejų Tautų Respublikos karinis pajėgumas apibūdinamas remiantis 1699 m. Seimo nutarimu dėl Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių dydžio (p. 48), o Danijos-Norvegijos kariniam pasirengimui įvertinti pasitelkiama piniginė išlaidų kariuomenei išraiška (p. 50). Valstybės karo pramonė (autorius vartoja būtent šį terminą) aptariama tik kalbant apie Rusiją. Skirtingų duomenų pasirinkimas sukuria fragmentuotą vaizdą apie kare dalyvavusių valstybių pasirengimą ir jų potencialą.

Trečiajame skyriuje „Karo pradžia“ apžvelgiama politinė situacija, susiklosčiusi karo išvakarėse regione ir Europoje, pristatomi Saksonijos, Rusijos, Danijos-Norvegijos siekiai sumažinti Karolio XII valdomos Švedijos galią ir apkarpyti jos valdas, analizuojamas koalicijos susiformavimas ir karo veiksmų pradžia. Autorius nuošalėje nepalieka ir vidaus karo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje konteksto, kaip preteksto Lenkijos ir Lietuvos monarchui, Saksonijos elektoriui Augustui II siekti savo tikslų – palikti Saksonijos kariuomenę Respublikos teritorijoje, dislokuoti ją Livonijos pasienyje ir iš ten pradėti karinę kampaniją prieš Švediją (p. 60–67). Ketvirtajame skyriuje, pavadintame „Rusija ar Respublika?“,

karo istorijos pasakojimas tęsiamas siejant Lietuvos vidaus karo eigą su pokyčiais Vakarų Europoje. 1700 m. įvykiai aptariami platesniame geografiniame horizonte – Ispanijos įpėdinstės karo kontekste, akcentuojamas Švedijos karaliaus Karolio XII susitarimas Jurbarko su Lietuvos didikais Sapiegomis dėl Respublikos valdovo Augusto II detronizacijos (p. 71–81). Penktajame knygos skyriuje „Ego semel dico et facio“ pasakojama apie Augusto II nuvertimo ir Švedijos protektorato įtvirtinimo Lenkijoje ir Lietuvoje plano įgyvendinimą, aprašomas Švedijos kariuomenės žygis per Lietuvos teritoriją. Ypatingas dėmesys skiriamas Sandomiero bei Varšuvos konfederacijų priešpriešai atskleisti (p. 83–95). Šeštajame skyriuje, pavadintame vardu vietovės, kurioje 1706 m. rugsėjo 24 d. buvo pasirašyta Abiejų Tautų Respublikos valdovo Augusto II ir Švedijos karaliaus Karolio XII sutartis („Altranštetas“, p. 97–114), detalizuojami Švedijos karaliaus Karolio XII veiksmai siekiant įtvirtinti Abiejų Tautų Respublikoje Stanislovo Leščinskio valdžią. Autorius papildo istoriografijoje įsitvirtinusį Stanislovo Leščinskio valdymo naratyvą platesniu geopolitiniu kontekstu, kartu parodydamas 1705 m. lapkričio 28 d. Varšuvoje pasirašytos Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos sąjunginės sutarties neigiamą reikšmę Respublikai. Konstatuodamas, kad ši sutartis buvo Karolio XII diktatas, autorius pažymi, kad ji ne tik apribojo Respublikos suverenumą užsienio politikos srityje (bet kokias naujas tarptautines sutartis Respublika galėjo sudaryti tik pritarus Švedijai), bei žlugdė jos ekonomiką (Rygos pirkliams buvo suteiktos išskirtinės prekybos sąlygos Respublikoje, Palangos uostas turėjo būti sugriautas ir t. t.). Tiesa, Švedija įsipareigojo Respublikai atkovoti XVII a. prarastas žemes – Smolensko ir Kijevo vaivadijas, tačiau Respublika už tai turėjo atsilyginti kompensacija. Vertindamas Altranšteto sutartį, pagal kurią Augustas II turėjo atsisakyti Respublikos sosto, pripažinti Stanislovą Leščinskį Lenkijos karaliumi ir išsižadėti karinės sąjungos su Rusija, o Saksonija – priimti ir išlaikyti Švedijos kariuomenę tol, kol bus įvykdytos sutarties sąlygos, M. Šapoka pagrįstai pažymi, kad „Švedijos karo mašinai užstrigus“, ši sutartis liko bevertė (p. 114).

Septintame skyriuje „Rusijos puolimas“ aptariamos 1707–1709 m. Rusijos ir Švedijos kovos ir jų kulminacija tapęs 1709 m. liepos 8 d. Poltavos mūšis, iki šiol bene plačiausiai išeksponuotas rusų istoriografijoje (p. 117–137). Autorius išsamiai aptaria ukrainietišką Rusijos puolimo kontekstą, atskleisdamas Ukrainos kazokų etmono Ivano Mazepos, rusų istoriografijoje laikomo išdaviku, ukrainiečių – didvyriu, diplomatinį manevrą. Parodoma, kaip veikė Rusijos propaganda, siekianti patraukti eilinius kazokus į savo pusę skleidžiant dezinformaciją, neva I. Mazepa norintis „grąžinti kazokus lenkų kontrolei bei priversti juos priimti katalikybę“ (p. 125–126) ir kt. Pokyčiai, įvykę kare po Poltavos mūšio, apžvelgti aštuntame skyriuje „Turkų valdžioje“ (p. 139–160). Greta Šiaurės sąjungos atnaujinimo, Sandomiero konfederacijos patvirtino Augusto II grįžimo į Abiejų Tautų Respublikos sostą konteksto, Hanoverio elektoriaus siekių praplėsti savo

valdomas teritorijas, autorius parodo ir Osmanų imperijos vaidmenį Rusijos caro Petro I pozicijos Respublikos atžvilgiu. Konstatuojama, kad „trys karo deklaracijos iš turkų per trejus metus privertė Petrą I Respublikos atžvilgiu elgtis santūriau. Rusijos kariuomenė nebesuiminėjo buvusių Švedijos šalininkų, nors dauguma ir toliau buvo nepatenkinti Augustu II“ (p. 160). „Švedijos galybės agonija“ nušviečiama devintajame monografijos skyriuje (p. 163–179).

Dešimtajame skyriuje „Vienas prieš visus“ susitelkiama į karo veiksmus Europos šiaurėje. Glaustai aprašomos kovos tarp Švedijos ir Danijos-Norvegijos, įvertinamas Didžiosios Britanijos vaidmuo. Autorius pastebi, kad 1716 m. pabaigoje antišvediškas aljansas suskilo į Danijos-Norvegijos ir Hanoverio bei Rusijos ir Brandenburgo-Prūsijos stovyklas. Šį skilimą materializavo 1716 m. lapkritį sudaryta Rusijos ir Brandenburgo-Prūsijos sutartis, kuria šalys įsipareigojo viena kitai garantuoti teritoriją, atimtą iš Švedijos, valdymą, jeigu kuris iš buvusių Švedijos priešų su ja susitaikytų ir jai padėtų. Šis skilimas turėjo neigiamų padarinių kitam sąjungininkui – Augustui II ir Abiejų Tautų Respublikai, nes Rusijos caras Petras I savo kariuomenę, kuri buvo likusi Meklenburge, įvedė į Respubliką, „kurios jau niekas nebeklausė, nori ji priimti šiuos karius ar ne“ (p. 193).

Vienuoliktajame skyriuje „Karo pabaiga“ apžvelgiami Švedijos mėginimai ginklu pervesti jėgas į savo pusę, kuriuos lydėjo Karolio XII žūtis Norvegijoje. Švedijai patyrus pralaimėjimą, 1721 m. Nystado taikos derybose „Rusija galėjo padiktuoti tokias sąlygas, kokias norėjo“ (p. 216). Autorius parodo, kad Respublikai tai buvo skaudus pralaimėjimas, nes 15-ame sutarties punkte numatyta Rusijos mediacija suponavo, kad Rusija, o ne Švedija turi imtis iniciatyvos sudaryti oficialią taiką tarp Respublikos ir Švedijos (p. 218). Derybos dėl šios sutarties užsitęsė. Respublikos ir Švedijos taikos deklaracijomis buvo apsieista tik 1732 m., tačiau Respublikos Seimas šios taikos deklaracijos su Švedija taip niekada ir nepatvirtino (p. 219).

Paskutiniajame – 12-ame monografijos skyriuje išryškinamas svarbiausias karo rezultatas – Rusijos kaip Europos galybės iškilimas ir Švedijos bei Abiejų Tautų Respublikos nuopuolis. Autorius argumentuotai pažymi, kad jeigu 1654–1667 m. karas tarp Respublikos ir Rusijos išsprendė kelis šimtus metų trukusį šių valstybių varžymąsi Rytų Europoje pastarosios naudai, tai 1721 m. Nystado taika buvo tiesioginis Rusijos hegemonijos realizavimasis – teritorinė ekspansija Švedijos, kitos buvusios Šiaurės Rytų Europos galybės, nenaudai (p. 221–222). Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos, dviejų stipriausių Rusijos priešininkių Rytų Europoje, galia buvo pakirsta. Klausdamas, kodėl taip atsitiko, M. Šapoka atsakymą mato pačių nugalėtų valstybių visuomenių (tiksliau būtų sakyti – jų valdančiojo elito) klaidingame geopolitinės situacijos įsivertinime ir savo vidinio pajėgumo įsivertinimą: „Būtų klaida manyti, kad Švedijos ir Respublikos visuomenės nematė Rusijos iškilimo. Vis dėlto pavojus buvo nepakankamai įvertintas. Galvota, kad pačių valstybės nėra nusilpusios“ (p. 236).

Monografijos autorius demonstruoja ne tik puikų temos istoriografijos išmanymą (knygos bibliografija apima fundamentalius temas darbus vokiečių, anglų, švedų, rusų, lenkų, ukrainiečių ir kt. kalbomis), bet ir pasakotojo talentą. Knyga parašyta lengvu, įtraukiančiu stiliumi. Tekstas iliustruotas lietuvių skaitytojui aktualiomis iliustracijomis: 1700–1706 m. Švedijos kariuomenės operacijų schema (p. 101) bei Didžiojo Šiaurės karo veiksmų paveiktų teritorijų žemėlapiu (p. 201). Knygos atvartuose publikuotas 1721 m. Šiaurės Rytų Europos žemėlapis, kuriame pažymėta teritorijų kaita ir svarbiausių mūšių vietos.

M. Šapokos knyga ištaiso viešajame diskurse vartotą terminiją ir patikslina lietuvių istorikų iš rusų istoriografijos perimtą „Šiaurės karo“ terminą, keisdama jį Vakarų istoriografijose įsitvirtinusių terminu „Didysis Šiaurės karas“, kaip geriau atspindinčiu konflikto mastą bei jo pasekmes (plg. lenk. *Wielka wojna północna*; ang. *Great Northern War*, šved. *Stora Nordiska Kriget*).

Pabaigai pažymėsime, kad M. Šapokos monografijos *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą* aptarimas Vilniaus reikšmei aštuonioliktojo šimtmečio atskleisti skirtame dešimtajame *XVIII amžiaus studijų* tome pasirinktas neatsitiktinai. Knygoje Vilniaus istorija iškyla naujais rakursais, joje signalizuojami iki šiol lietuvių istoriografijoje mažiau tyrinėti aspektai, pavyzdžiui, 1715 m. ir 1716 m. Vilniaus konfederacijų reikšmė⁴. 1716 m. Vilniaus konfederacija, autoriaus nuomone, kartu su Tarnogrudo konfederacija sukėlė Respublikos–Saksonijos unijos krizę. Nepaisant to, kad Respublikos–Saksonijos unija išliko, 1717 m. Respublikos Seimas nustatė, kad ji bus tik personalinė. Augustas II buvo priverstas atsakyti unijos stiprinimo planų (p. 234). Dar daktaro disertacijoje M. Šapokos pradėta gvildinti 1715 m. Vilniaus konfederacijos tema⁵ pastaruoju metu sulaukė platesnio autoriaus dėmesio. 2024 m. publikuotame straipsnyje ne tik pristatoma 1716 m. Vilniuje sudarytos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinės konfederacijos diplomatinė misija pas Rusijos carą Petrą I, bet ir atskleidžiama konfederacinių judėjimų organizavimo XVIII a. pradžioje praktika Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, parodant Vilniaus, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės, reikšmę generalinei konfederacijai paskelbti⁶. Šiame – dešimtajame *XVIII amžiaus studijų* tome M. Šapoka dar labiau išplečia Vilniaus temą, parodydamas miesto būklę praėjusio XVIII a. pradžios nelaimėms⁷.

4 Ši tema kiek plačiau paliesta pirmojoje autoriaus monografijoje: Mindaugas Šapoka, *Warfare, loyalty and rebellion: the Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–1717*, London and New York: Routledge, Taylor et Francis Group, 2018, p. 175–180.

5 Idem, *The Genesis of the 1715 Vilnius Confederation of the Grand Duchy of Lithuania in 1710–1715* (daktaro disertacija, 2014, University of Aberdeen).

6 Idem, Lietuvos generalinės konfederacijos diplomatinė misija pas Rusijos carą 1716 m., in: *Istorija*, 2024, t. 133, Nr. 1, p. 5–28.

7 Žr. Idem, Vilniaus miestas praėjus karui ir marui (1710–1717 m.), in: *XVIII amžiaus studijos*,

Vertinant iš laiko perspektyvos, moderniąją Europą pakeitęs Didysis Šiaurės karas iš esmės pakeitė ir Vilniaus – amžinosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės – istorinio vystymosi raidą. Ir tai susiję tiek su M. Šapokos knygoje išsamiai pristatomais „šalutiniais“ ar „gretutiniais“ karo padariniais: maro epidemija, kurią platino žygiuojančios kariuomenės, pirkliai, karo pabėgėliai, demografiniu ir ekonominiu nuosmikiu (netiesioginiais duomenimis, 1700–1710 m. Lietuva neteko apie 25 proc. savo gyventojų), tiek ir su politinės bei geopolitinės situacijos kaita regione.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas *smigelskyte.stukiene@gmail.com*

ORCID 0000-0002-3361-4151

t. 10: *Vilnius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2024, p. 20–35.